

<http://ui.ac.ir/en>

Journal of Researches in Linguistics

E-ISSN: 2322-3413

13(2), 77-94

Received: 26.02.2022 Accepted: 25.05.2022

Research Paper

Linguistic Idioms: the Creative Enunciative Practices Originated from Rhizomatic Ruptures

Hedieh Haghghi

Ph.D. student, Linguistics Department, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Science and Research Branch of Tehran, Iran
hedieh25h@yahoo.com

Hamid Reza Shairi*

Professor, French Language Department, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
shairi@modares.ac.ir

Zahra Abolhassani Chimeh

Associate professor, Linguistic Faculty, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran
abolhassani@samt.ac.ir

Abstract

In this paper, the formation processes of linguistic idioms were studied using social semiology framework, specifically, the semiotic approach of Theo Van Leeuwen: “discourse as the recontextualisation of social practice”. This paper aimed to introduce linguistic idioms as the structures that make the speeches expansive and powerful. The main problem here was to deal with how the linguistic idioms, which were creative structures, were formed from real, common, and specified situations. To solve this problem, we considered 3 questions: 1) According to Van Leeuwen approach, what kind of connection was there between social reality and linguistic idioms? 2) According to semiotic approach, which kind of discourses did the linguistic idioms originate from? 3) According to Deleuze’s approach, how did the interaction between verbal texts and linguistic idioms result in meaning formation? The hypotheses of this study were as follows: 1) It seemed that linguistic idioms were discourses, which were recontextualized through social realities; 2) The linguistic idioms were action-oriented discourses; 3) The meaning formation was done due to devaluation and valuation (value transfer), cognition change, and creation of semantic depth and volume. To evaluate these hypotheses, we studied 10 cases of the most widely used Persian linguistic idioms. The results showed that the first and second hypotheses were confirmed partially and the third one was corroborated completely. One of the main achievements of this research was introducing the linguistic idioms as enunciative practices, which originated from discourses related to social practices and that they had rhizomatic function, network function, and puzzle function.

Keywords: Social Semiotics, Theo Van Leeuwen, Discourse, Enunciative Practice, Linguistic Idioms, Gilles Deleuze

Introduction

Linguistic idioms are a group of linguistic structures, which do not have literal and compositional meanings. Their proper use shows language proficiency and language speakers’ high levels of linguistic knowledge. These specified linguistic structures are formed as a result of an interactional and creative process; that means the creative social subjects or language speakers cause a linguistic sign, which is used only in a specific language context and has a limited usage that is spread and becomes metaphorical. Thus, this process is a transition from “being” to “becoming”.

Materials and Methods

To investigate the hypotheses and answer the research questions, 10 commonly used Persian linguistic idioms were examined based on 3 approaches: discourse semiotics, socialSemiotics of Theo VanLeeuwen, and Gilles Deleuze’s approach.

*Corresponding author

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/jrl.2022.132880.1643>

Discussion of Results and Conclusion

Analysis of the studied idioms in this paper showed that language speakers make discourses related to social practices. These discourses are action discourses, cognitive discourses, sensory- perceptual discourses, or a combination of them. Creative speakers make changes on those common and familiar discourses; thus, enunciative practices are created. Due to the interaction between creative language speakers and going through the processes of discourse resistance, discourse insistence and discourse appeasement, they are converted into linguistic idioms. Therefore, idioms are not discourses but enunciative practices; in addition, they are originated not only from action discourses, but also from cognitive discourses, sensory-perceptual discourses, or a combination of them. When these idioms are placed between texts, they have 3 functions: rhizomatic function, puzzle function, and network function.

References

- Azad, O. and Monshizadeh, M. (2015). "The dominant psycholinguistic approach on the process of idiom comprehension". LRR. 6(1), 1-20.
- Babak Moin, M. (2015). *Signification as lived experience, the transition from classical semiotics to semiotics with phenomenological perspective*. Tehran: Sokhan [In Persian].
- Dastgheyb, A. (2007). "Andisheye Gilles Deleuze va falsafeye ou". *Keyhan Farhangi*, 250, 36-43 [In Persian].
- Deleuze, G. and Felix G. (1987). "A thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia", translated by Brian Massumi, University of Minnesota Press.
- Foucault, M. (1977). *The archeology of knowledge*. London, Tavistock.
- Hatefi, M. (2020). *Beyond discourse*. Tehran: Institute for humanities and cultural studies [In Persian].
- Landowski, E. (2010). "Régimes d'espace". *Nouveaux actes sémiotiques. Recherches sémiotiques*. <http://revues.unilim.fr/nas>
- Namvar Motlagh, B. & Kangarani, M. (2009). "From intertextual analysis to interdiscourse analysis". *Academy of Art*. 13, 73-94.
- Nojournian, A.A. (2006). "Labyrinthine city in labyrinthine text: a semiotic study", proceeding of the second semiotics of arts conference (Tehran: academy of arts, 2006). PP: 213- 223 [In Persian].
- Omazik, M. (2008). "processing of idioms and idiom modifications: A view from cognitive linguistics". *Phraseology An interdisciplinary perspective* edited by Sylvian Granger and Fanny Meunier. John Benjamins publishing company. pp: 67-79.
- Partowi Amoli, M. (2012). *Rishehaye tarikhiye amsal va hekam*. Tehran: Sanayi [In Persian].
- Raminnia, M. (2015). "Arboreal and rhizomatic approaches: two ways of creating and reading a literary text". 9(32), 31-61 [In Persian].
- Rasekh Mahand, M. and Shamseddini, M. (2012). "Semantic classification of idioms: a cognitive look". *Adab Pazhuhi*. 6(20), 11-32 [In Persian].
- Shairi, H.R. (2006). *Semiotic analysis of discourse*. Tehran: SAMT organization [In Persian].
- Shairi, H.R. (2012). *Visual semiotics: Theory and artistic discourse analysis*. Tehran: Sokhan publication [In Persian].
- Shairi, Hamid Reza. (2015). "Discourse resistance, insistence and appeasement: the realms of discourse and its semiotic functions". *Iranian journal of sociology*. Volume 16(1), 110-128 [In Persian].
- Shairi, H.R. (2016). *Semiotics of Literature Theories and Practices of Literary Discourse Regimes*. Tehran: Tarbiat modares publication [In Persian].
- Shourcheg, M. (2021). "Mafhume «agancement» dar falsafeye Gilles Deleuze va karborde an dar joghrafia". *Roshd magazine (Geography)* 3, 4-10 [In Persian].
- Van Leeuwen, T (2005). *Introducing social semiotics*. Translated by: Mohsen noubakht (1395). Tehran: Elmi publication [In Persian].

مقاله پژوهشی

اصطلاحات زبانی: گفتمان‌هایی خلاق، برآینده از گسست ریزوماتیک

هدیه حقیقی*

حمیدرضا شعیری**

زهرا ابوالحسنی چیمه***

چکیده

این مقاله در نظر دارد تا از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی و به‌طور مشخص رویکرد نشانه‌شناختی ون‌لیوون به گفتمان و کردار اجتماعی، گفتمان برساخته‌ای از کردار اجتماعی، فرآیند شکل‌گیری اصطلاحات زبانی را بررسی کرده، مسیر پیموده شده در این فرآیند را توصیف کند و با هدف معرفی این ساخت‌های زبانی به‌عنوان ساخت‌هایی گسترده‌آفرین و قدرت‌آفرین، به این سؤالات پاسخ بدهد که اولاً، براساس رویکرد ون‌لیوون ارتباط میان اصطلاحات زبانی و واقعیت‌های اجتماعی چگونه رابطه‌ای است؟ ثانیاً، از دیدگاه نشانه-معناشناسی، اصطلاحات زبانی برخاسته از چه گفتمان‌هایی هستند؟ و ثالثاً، بر اساس رویکرد ژیل دلوز، در تعامل میان اصطلاحات زبانی و متن کلامی معنامندی چگونه حاصل می‌شود؟ فرضیه‌های نگارندگان از این قرارند که: ۱- به نظر می‌رسد اصطلاحات زبانی گفتمان‌هایی برساخته از واقعیت‌های اجتماعی باشند. ۲- از سوی دیگر، با توجه به اینکه کردارهای اجتماعی غالباً به صورت کنش‌هایی توسط کنشگرانی اجتماعی رخ می‌دهند پس این گفتمان‌ها غالباً کنش محورند و ۳- معنامندی از طریق ارزش‌زدایی و ارزش‌گذاری، تغییر شناخت و ایجاد عمق و حجم معنایی حاصل می‌شود. مسئله اصلی پژوهش بررسی این امر است که چگونه ساختِ خلاقانه اصطلاحات زبانی از فضایی واقعیت-محور، شناخته‌شده و معمول خلق می‌شود. برای بررسی موارد فوق تعداد ده اصطلاح زبانی، از میان اصطلاحات پرکاربرد امروزی، از جلد اول کتاب «ریشه‌های تاریخی امثال و حکم» تألیف مهدی پرتوی آملی (۱۳۹۱) انتخاب شده و مورد تحلیل قرار گرفتند. از جمله دستاوردهای اصلی این تحقیق معرفی اصطلاحات زبانی به‌عنوان گفتمان‌هایی است که از گفتمان‌های برساخته از کردارهای اجتماعی نشأت می‌گیرند و دارای سه کارکرد ریزومی، شبکه‌ای و پازلی هستند.

کلیدواژه: نشانه‌شناسی اجتماعی، تئو ون‌لیوون، گفتمان، گفتمان، اصطلاحات زبانی، ژیل دلوز.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* دانشجوی مقطع دکتری، رشته زبان‌شناسی همگانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. hedieh25h@yahoo.com

** استاد گروه زبان و ادبیات فرانسه، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول). shairi@modares.ac.ir

*** دانشیار گروه زبان‌شناسی، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران. abolhassani@samt.ac.ir

۱. مقدمه

از دیدگاه نشانه-معناشناسی، در زمینه ارتباط یک سوژه با جهان واقع دو حالت مطرح است: یا سوژه جهان واقع را اُبژه می‌پندارد و بدون هیچ‌گونه تعامل پویایی صرفاً تلاش می‌کند تا اُبژه مدنظرش که پدیده‌ای بی‌اختیار، منفعل و به‌طور جبری برنامه‌ریزی شده است را به تملک خود درآورد و به این ترتیب معنایی از پیش مشخص را کشف کند و یا سوژه، جهان را دارای اختیار و اراده یعنی سوژه‌ای در نظر می‌گیرد که می‌تواند با آن وارد تعاملی پویا بشود و معنامندی به‌طور فرآیندی رخ بدهد. به اعتقاد بابک‌معین (۱۳۹۴) تعامل، به جای فرض معناها و ارزش‌هایی از پیش معلوم، معنا را در لحظه تعامل و عمل آشکار می‌کند. پس معنا و ارزش دیگر در یک سیستم بسته حاصل نمی‌شود بلکه آن‌ها نتیجه و بُردار یک فرآیند می‌باشند، به عبارت دیگر یعنی آنچه که از تعامل حاصل می‌شود. پس تعامل به اجرای برنامه‌هایی با معنایی از پیش معلوم تقلیل نمی‌یابد بلکه تعامل به «کشف» ارزش و معنا می‌انجامد اما نه کشف معنا که چنان گنجی در پشت ظواهر پنهان شده باشد بلکه معنا به مثابه وجوه بالفعل آن قابلیت‌های ناب؛ قابلیت‌هایی که قبل از تعامل، به شکلی بالقوه، وجود داشته‌اند، قابلیت‌های نابی که در تعامل و فرآیند به شکل بالفعل به عرصه حضور درمی‌آیند (بابک‌معین، ۱۳۹۴: ۵۱-۵۲). حال مسئله اینجاست که این تعاملات در زایش معنایی اصطلاحی، در زبان، چه نقشی بازی می‌کنند و چگونه ساختی قالبی و بدون معنای ترکیبی و تحت‌اللفظی از میان تعاملات اجتماعی سوژه‌ها خلق شده است به گونه‌ای که تسلط و اِشراق بر آن‌ها سبب استعلای دانش زبانی می‌شود و به زبان قدرت می‌بخشد. به باور ون-لیوون^۱ (۱۳۹۵) نشانه‌شناسان اجتماعی نه تنها منابع نشانه‌شناختی را فهرست می‌کنند و به بررسی چگونگی به کارگیری منابع نشانه‌شناختی در بافت‌های بخصوص می‌پردازند بلکه در کشف و ایجاد منابع نشانه‌شناختی جدید و شیوه‌های تازه به کارگیری منابع نشانه‌شناختی موجود نیز مشارکت دارند. مطالعه چگونگی پیدایش چیزها کلیدی است برای فهم چیستی کنونی آن‌ها. نشانه‌شناسی اجتماعی^۲ سعی در ترکیب نظام «همزمانی» و روایت «درزمانی» دارد (ون‌لیوون، ۱۳۹۵: ۶۷-۶۸). او همچنین موضوع نشانه‌شناسی اجتماعی را به هم پیوند دادن دو بعد از منابع نشانه‌شناختی یعنی ماهیت تکنیکی یا فیزیکی آن‌ها (و ظرفیت‌های نشانه‌شناختی آن‌ها) و نظم اجتماعی استفاده از آن‌ها (به همراه تاریخ آن‌ها) می‌داند. این یعنی نشانه‌شناسی اجتماعی به‌طور کلی در مورد چندوچون ارتباط است (ون‌لیوون، ۱۳۹۵: ۱۸۸-۱۸۹). متن‌ها و گفتمان‌ها از نظام‌های گوناگون نشانه‌ای استفاده می‌کنند. این نظام‌های نشانه‌ای گوناگون با رمزگان خود امکان ارتباط و انتقال پیام‌ها را میسر می‌سازند (نامور مطلق، کنگرانی، ۱۳۸۸: ۸۴). متن، سازمان‌دهی عناصری است که راه بیان معنای گفتمان را هموار می‌سازد. پس متن سازمان‌دهی صورت بیان یا دال‌ها است درحالی که گفتمان خود فرآیند معنا را نشانه می‌رود و با محتوا و مدل‌های معنا سروکار دارد (شعیری، ۱۳۸۵: ۴۴). این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این سؤالات است که: براساس دیدگاه ون‌لیوون چه رابطه‌ای میان واقعیتی اجتماعی و ساخت زبانی منجمدی که قدرت دارد و می‌تواند سبب گسترده‌گی معنا در زبان بشود وجود دارد؟ دیگر اینکه، گفتمان‌های برساخته از کردارهای اجتماعی از دیدگاه نشانه-معناشناسی، چگونه گفتمان‌هایی هستند؟ و پس از قرار گرفتن اصطلاح در متن کلامی، بر اساس رویکرد دلوز (1987)، معنا چگونه شکل می‌گیرد؟ فرضیه‌های پژوهش به ترتیب از این قرارند: اصطلاحات زبانی^۳ گفتمان‌هایی برگرفته از کردارهای اجتماعی‌اند و این گفتمان‌های برگرفته از کردارهای اجتماعی، گفتمان‌هایی کنش‌محورند و معنا از طریق ارزش‌گذاری و ارزش‌زدایی، تغییر شناخت و ایجاد عمق و حجم معنایی حاصل می‌شود. برای ارزیابی فرضیه‌های مطرح‌شده و پاسخ دادن به سؤالات، تعداد ده اصطلاح زبان فارسی به‌طور تصادفی از جلد اول کتاب «ریشه‌های تاریخی امثال و حکم» تألیف مهدی پرتوی آملی انتخاب شدند که به همراه تحلیل، براساس رویکرد ون‌لیوون مبنی بر تبدیل واقعیت به گفتمان، رویکرد شعیری در زمینه نظام‌های گفتمانی و در نهایت، دیدگاه دلوز^۴

¹ T. Van Leeuwen

² Social semiotics

³ idioms

⁴ Gilles Deleuze

(1987) در بخش تحلیل داده‌ها گنجانده شده‌اند.

۲. پیشینه پژوهش

به‌رغم اهمیت حوزه نشانه‌شناسی در مباحث زبانی، متأسفانه پژوهش‌های زبانی در این حوزه بسیار محدودند و این مسئله در یافتن پیشینه کاملاً مرتبط با موضوع بحث حاضر مشهود است. لذا در این بخش با توجه به اینکه پیشینه کاملاً مرتبطی در چارچوب‌های موردبررسی یافت نشد، صرفاً به ذکر چند پژوهش در زمینه اصطلاحات زبانی بسنده شده است. با توجه به پایگاه اجتماعی شکل‌گیری اصطلاحات زبانی، نقش گویشوران خلاق در ایجاد تغییرات گفتمانی بر روی این ساخت‌ها و شیوه ریزومی تسری آن‌ها در نظام نشانه‌ای و گفتمانی زبان، بررسی آن‌ها از منظر رویکردهای به‌کاررفته در این پژوهش ضروری به نظر می‌رسد.

اومازیک^۱ (2008)، نقش دو نظریه شناختی یعنی یکپارچگی مفهومی^۲ و نظریه استعاره را در پردازش اصطلاحات زبانی بررسی کرده است با این نتیجه‌گیری که این دو نظریه مکمل یکدیگرند؛ به این صورت که نظریه استعاره در توجیه پردازش دامنه وسیعی از واحدهای قراردادی اصطلاحی و نظریه یکپارچگی مفهومی در تحلیل واحدهای اصطلاحی تغییر یافته^۳ به‌صورت زایا عمل می‌کنند. **راسخ‌مهند و شمس‌الدینی** (۱۳۹۱) با بررسی اصطلاحات زبان فارسی مشخص کردند که عواملی مانند بخش‌پذیری معنایی، استعاره، مجاز و دانش متعارف در تعیین معنای اصطلاحات دخیل‌اند. ایشان اصطلاحات زبان فارسی را به دو گروه عبارات ترکیبی اصطلاحی که در آن‌ها نوعی ارتباط یک‌به‌یک میان اجزای صوری اصطلاح و اجزای معنایی آن وجود دارد و عبارات اصطلاحی که در آن‌ها برقراری ارتباط میان اجزای صوری و معنایی امکان‌پذیر نیست، دسته‌بندی کردند. **آزاد و منشی‌زاده** (۱۳۹۴) با معرفی مهم‌ترین مدل‌های روانشناختی زبان در رابطه با فرآیند درک اصطلاح، کارایی آن‌ها را در تبیین ویژگی‌های معناشناختی اصطلاحات زبان فارسی مورد بررسی قرار داده‌اند و دریافته‌اند که هیچ‌یک از این رویکردها به‌تنهایی نمی‌توانند تبیینی قابل‌قبول از روند پردازش عبارات اصطلاحی در زبان فارسی ارائه کنند.

۳. چارچوب نظری

جهت ارزیابی فرضیات این پژوهش و پاسخ دادن به سؤالات آن، از سه دیدگاه نظری کمک گرفته شده است: رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی تنوون لیوون: گفتمان بر ساخته‌ای از کردار اجتماعی^۴، رویکرد شعیری در زمینه نظام‌های گفتمانی و بالاخره رویکرد ژیل دلوز در زمینه ساختارهای ریزومی^۵.

۳-۱. نشانه‌شناسی اجتماعی: گفتمان به مثابه برساخته کردار اجتماعی

به اعتقاد **ون لیوون** (۱۳۹۵) گفتمان‌های ما یعنی دانش ما از جهان، نهایتاً محصول اعمال هستند. کنش‌های ما ابزارهایی را برای درک دنیای اطرافمان در اختیار ما قرار می‌دهند. تمام گفتمان‌ها از روی کردارهای اجتماعی الگوبرداری می‌شوند و ادراک ما همیشه ریشه در اعمال ما دارد؛ اما گفتمان‌ها این کردارها را به شیوه‌هایی تغییر می‌دهند که از علایق مطرح در بافت اجتماعی خاصی حمایت می‌کنند. گفتمان‌ها هرگز تنها درباره آنچه انجام می‌دهیم نیستند، بلکه درباره چرایی انجام آن هم هستند. گفتمان‌هایی که از آن‌ها برای بازنمایی کردارهای اجتماعی استفاده می‌کنیم گونه‌هایی از همان کردارها به اضافه ایده‌ها و نگرش‌ها منضم به آن‌ها در بافت‌هایی که آن‌ها را به کار می‌گیریم

¹ M. Omazik

² Conceptual integration

³ Modified phraseological units

⁴ Social practice

⁵ rhizome

هستند. این ایده‌ها و نگرش‌ها از سه نوع‌اند: ارزیابی‌ها^۱، اهداف (گفتمان‌های متفاوت می‌توانند اهداف متفاوتی را به کرداری مشابه نسبت دهند) و موجه‌سازی‌ها^۲ (دلایل اینکه چرا چیزهای خاصی می‌بایست به شیوه‌های خاص و توسط افراد خاصی انجام شود). برخی گفتمان‌ها جزئیات زیادی درباره کنش‌های عملی کردار {موردنظر} دارند. گفتمان‌های دیگر تنها حاوی دانشی کلی و مبهم از کنش کردار هستند و روی ارزیابی‌ها و یا اهداف و موجه‌سازی‌ها متمرکز می‌شوند. **ون‌لیوون** (۱۳۹۵) در پاسخ به این سؤال که «چگونه واقعیت می‌تواند به صورت گفتمان درآید؟» ابتدا فهرستی از عناصر کردار اجتماعی را ارائه می‌دهد - البته بیان می‌کند که لزومی ندارد تا گفتمانی درباره یک کردار مشخص تمام عناصر آن کردار را در خود داشته باشد - و سپس چهار نوع تغییر اساسی که در این فرآیند رخ می‌دهند را برمی‌شمارد که عبارت‌اند از کنارگذاری^۳، بازآرایی^۴، افزایش و جایگزینی^۵. منظور از کنارگذاری این است که گفتمان می‌تواند عناصری از کردار اجتماعی، مثل انواع بخصوصی از کنشگران را کنار بگذارد. منظور از بازآرایی این است که گفتمان‌ها می‌توانند کردارهای اجتماعی از نو بیاریند، مثل مواردی که گفتمان عناصری را «زمان‌زدایی» می‌کند که در واقعیت نظم خاصی دارند، یا زمانی که ترتیب خاصی را بر کنش‌هایی که در واقعیت نیازی به هیچ ترتیب خاصی ندارند، تحمیل می‌کند. در تغییر از نوع افزایش، گفتمان‌ها می‌توانند عناصری - خاصه ارزیابی‌ها، اهداف و موجه‌سازی‌هایی - را به بازنمایی بیفزایند. اصطلاح جایگزینی به این واقعیت اشاره دارد که گفتمان‌ها مفاهیمی را جایگزین عناصر عینی کردارهای اجتماعی واقعی می‌کنند. در این فرآیند [عناصر] عینی می‌توانند به صورت انتزاعی درآیند (جداسازی)، عناصر خاص به عناصر عام تبدیل شوند (تعمیم) و «انجام دادن» به «بودن» تبدیل شود (عینیت‌بخشی^۶). عناصری که **ون‌لیوون** (۱۳۹۵) بخشی از کردار اجتماعی می‌داند عبارت‌اند از: کنش‌ها^۷؛ یعنی کارهایی که مردم انجام می‌دهند و فعالیت‌هایی که کردار اجتماعی را می‌سازند و نیز ترتیب تقویمی آن‌ها. روش؛ به شیوه انجام برخی یا تمام کنش‌ها اشاره دارد. کنشگران؛ کنشگران عبارت‌اند از انسان‌ها - و گاهی هم حیوانات - حاضر در کردار اجتماعی و نقش‌های متفاوتی که کنشگران بر عهده می‌گیرند. نمایش؛ یعنی شیوه لباس پوشیدن و آراسته شدن کنشگران. منابع؛ یعنی ابزارها و مصالح لازم برای انجام یک کردار اجتماعی. زمان‌ها؛ کردارهای اجتماعی ضرورتاً زمان‌مند هستند - در زمان مشخص روی می‌دهند و برای مدت زمان خاصی ادامه می‌یابند. فضاها؛ عنصر عینی و پایانی کردار اجتماعی فضا یا فضاهایی است که کنش در آن رخ می‌دهد که شامل شیوه آراستن این فضاها برای عملی کردن کردارها هم می‌شود (**ون‌لیوون**، ۱۳۹۵):

۲۰۳-۲۱۹). **ون‌لیوون** (۱۳۹۵) با اشاره به مفهوم گفتمان از نگاه **فوکو** (۱۹۷۷) که گفتمان‌ها را دانش‌های به لحاظ اجتماعی برساخته در باب برخی ابعاد واقعیت تعریف می‌کند، می‌نویسد که منظور از «به لحاظ اجتماعی برساخته» این است که این دانش‌ها در بافت‌های اجتماعی بخصوص و به شیوه‌هایی به وجود آمده‌اند که با علایق کنشگران اجتماعی حاضر در این بافت‌ها سازگار هستند. گفتمان‌ها منابعی برای بازنمایی، یعنی دانش‌هایی درباره برخی ابعاد واقعیت هستند که می‌توان هنگام بازنمایی آن بُعد واقعیت، از آن‌ها کمک گرفت. گفتمان‌ها آنچه را که می‌توانیم درباره بُعد مشخصی از واقعیت بگوییم تعیین نمی‌کنند، با این وجود، نمی‌توانیم بدون آن‌ها هیچ امری را بازنماییم؛ بنابراین به‌عنوان چارچوبی برای درک امور به آن‌ها نیاز داریم. گفتمان‌ها متکثر هستند. گفتمان‌های متفاوت، یعنی شیوه‌های متفاوتی برای درک بُعد مشابهی از واقعیت، می‌تواند وجود داشته باشد که چیزهای متفاوتی را لحاظ کرده یا کنار گذاشته و علایق متفاوتی را نمایندگی می‌کنند. شواهد وجود گفتمانی مفروض در خود متون، چه گفتاری و چه نوشتاری، وجود دارد و / یا {این شواهد} به وسیله شیوه‌های نشانه‌شناختی دیگر بیان می‌شود. به ویژه این شواهد از شباهت بین چیزهایی که در متون مختلف درباره بُعد مشابهی از واقعیت گفته و نوشته

¹ evaluations

² legitimations

³ exclusion

⁴ rearrangement

⁵ substitution

⁶ objectification

⁷ actions

می‌شود سرچشمه می‌گیرد. بر پایهٔ چنین عبارات‌های مشابهی که در متون مختلف تکرار یا بازگویی و به شیوه‌های متفاوت در آن‌ها توزیع شده، می‌توانیم دانشی را که این عبارات باز می‌نمایند بازسازی کنیم (ون لیوون، ۱۳۹۵: ۱۸۹-۱۹۱).

۳-۲. نظام‌های گفتمانی

به باور شعیری (۱۳۹۴) گفتمان از دیدگاه نشانه-معناشناختی کنشی است که شکل‌گیری آن مبتنی بر چهار عامل اساسی است که عبارت‌اند از جهت‌مندی^۱، موضع‌داری^۲، زاویهٔ دید^۳ و روی آورد^۴. جهت‌مندی، مسیر حرکت گفتمان را مشخص می‌کند: گفتمان می‌تواند در مسیر کمی، کیفی، کاهشی، افزایشی، تشیی و غیره حرکت کند. موضع‌داری، مبدأ شکل‌گیری گفتمان را تعیین می‌کند: به‌عنوان مثال گفتمان از موضع اول‌شخص مفرد و یا سوم شخص مفرد شکل می‌گیرد. زاویهٔ دید سبب می‌گردد تا از میان ممکن‌های موجود یک ممکن انتخاب و برجسته شود و بالاخره روی آورد باعث می‌شود تا کنش‌گر گفتمانی به سمت ابژهٔ مشخصی متمایل شود که تضمین‌کنندهٔ نظام ارزشی گفتمان از طریق انتقال آگاهی ابژهٔ موردنظر به کنش‌گر است. پس گفتمان همواره در درون خود انرژی‌هایی را ایجاد می‌کند که سبب شکل‌گیری روی آورد نزد کنش‌گران گفتمانی می‌شود. همین روی آوردها هستند که مسیرهای متعددی را در درون گفتمان می‌گشایند. از جمله این مسیرها می‌توان به چالش‌های درون گفتمانی اشاره نمود. این چالش‌ها سبب شکل‌گیری قلمروهایی می‌شوند که هر یک می‌توانند در راستای مقاومت در برابر دیگری و یا مماشات با او حرکت کنند. در صورت مقاومت یک قلمرو در برابر قلمروی دیگر لازم است که شرایط ایجابی تغییر کند و بر اثر ممارست در برابر آن یا شرایط جدید جایگزین آن می‌شود و یا اینکه مسیر حرکتی جدید بر روی گفتمان گشوده شود. در بعضی موارد مقاومت تا جایی پیش می‌رود که باعث فتح جدیدی برای کنش‌گر گفتمانی می‌گردد. این فتح زمانی تحقق می‌یابد که یک باور جدید ایجاد شود و جای باوری کهنه را بگیرد. نباید فراموش کرد که در بعضی موارد مقاومت با مانع برخورد می‌کند و از ادامهٔ حرکت باز می‌ماند؛ در این حالت است که گفتمان مسیر مماشات را دنبال می‌نماید (شعیری، ۱۳۹۴: ۱۱۱-۱۱۲).

۳-۲-۱. ویژگی‌های گفتمان کنش‌محور

شعیری (۱۳۹۵) هر گفتمان روایی را دارای هسته‌ای مرکزی می‌داند که می‌توان آن را کنش نامید. به محض اینکه سخن از روایت با محوریت کنشی به میان می‌آید، با ابژه‌هایی ارزش‌محور مواجه هستیم که کنشگرانی در پی تصاحب آن‌ها هستند. روایت‌هایی که هسته مرکزی آن‌ها را کنش تشکیل می‌دهد، در اغلب موارد براساس برنامه‌هایی مشخص و از قبل تعیین شده عمل می‌کنند؛ چراکه کنشگران براساس آنچه جوامع بر مبنای کارکردهای اجتماعی و فرهنگی مشخص تبیین نموده‌اند، خود را با شرایط تطبیق داده و در همان راستا حرکت می‌کنند. گفتمان روایی کنش‌محور، گفتمانی است که هدف اصلی آن تغییر وضعیت اولیه یا نابسامان به وضعیتی ثانوی یا سامان-یافته است (شعیری، ۱۳۹۵: ۱۹-۲۴).

۳-۲-۲. ویژگی‌های گفتمان حسی-ادراکی

هر یک از حواس پنج‌گانه به نوبهٔ خود می‌توانند فرآیندی حسی-ادراکی و به تبع آن فرآیندی شناختی را رقم بزنند. برای اینکه تولید زبانی رخ دهد و فرآیند حسی-ادراکی به گفتمان تبدیل شود باید آنچه توسط حواس دریافت و درک شده‌اند در قالب زبان ریخته شود. اگر انسان نسبت به آنچه توسط حواس، حس و دریافت کرده است هیچ‌گونه قضاوت و ارزیابی نداشته باشد دریافت او بی‌معنا است؛ اما هرگونه

¹ orientation

² position

³ Point of view

⁴ intention

قضاوت و ارزیابی در مورد آنچه توسط حواس دریافت شده‌اند دریافت را معنادار می‌کنند. حال اگر او ارزیابی خود نسبت به پدیده‌ای که با حواس خود دریافت کرده است را در قالب زبان ریخته و به دیگران منتقل کند، گفتمانی حسی - ادراکی را شکل داده است. حال اگر یک تجربه حسی - ادراکی بتواند بر شناختی که قبلاً از یک پدیده حاصل شده بود تأثیر بگذارد و آن را تغییر دهد و این تغییر در گفتمانی باز نمود شود، گفتمان ایجاد شده گفتمانی شناختی خواهد بود. **شعیری (۱۳۸۵)** معتقد است که تولید زبانی ریشه در نوع دیدن یا حس کردن دارد. زبان استوار بر احساس و ادراک است و توانایی برهم ریختن، تجدیدنظر کردن، از نو ساختن، به گونه‌ای دیگر جلوه دادن یا بازسازی نمودن را دارد. این همان چیزی است که آن را «گفتمان»^۱ نامیدیم (**شعیری، ۱۳۸۵: ۸۸**). گفتمان، نوعی عمل سخن گفتن است که اشکال زبانی موجود، آشنا و تکراری را دگرگون ساخته و اشکال زبانی متفاوت و غیرقابل تصویری را جایگزین آن‌ها می‌سازد. راه رسیدن به گفتمان عبور از گفتمان است؛ یعنی اینکه هر گفتمان تکیه بر گفتمانی دارد که به واسطه هنجارگریزی و ایجاد شکاف در گونه‌های زبانی رایج، راه را به سوی گفتمانی منحصربه‌فرد گشوده است (**شعیری، ۱۳۸۵: ۴۸**). هرچه احساس و ادراک قوی‌تر و شخصی‌تر باشد، کشش به سوی گفتمان و تحول‌پذیری گونه زبانی قوی‌تر است؛ و هرچه استعمال زبانی محافظه‌کارتر و احساس و ادراک فرمان‌بردارتر باشد، کشش به سوی رمزگان بیشتر است؛ اما گذشت زمان و تکرار قادرند هر گفتمان‌ای را تبدیل به نوعی استعمال زبانی کنند (**شعیری، ۱۳۸۵: ۸۹**).

۳-۲-۳. ویژگی‌های گفتمان شناخت محور

به اعتقاد **شعیری (۱۳۸۵)**، از منظر گفتمان شناخت جریانی فعال است که موجب بروز راهکارها یا شگردهای زبانی می‌گردد. این شگردها دائماً در حال تولید، تکثیر، جابجایی، دگرگونی، حذف، جایگزینی یا زایش گونه‌های شناختی دیگر هستند. بر این اساس، دیگر نمی‌توان شناخت را فقط عنصری برای انتقال اطلاعات دانست؛ بلکه باید آن را جریانی دانست که با تأثیرگذاری بر اطلاعات، منحرف یا کامل نمودن آن یا تغییر جهت دادن در چرخه انتقالی آن عمل می‌نماید. آنچه در بسیاری از گفتمان‌ها اتفاق می‌افتد، توقف یک گونه شناختی و تغییر جهت آن در راستای چگونگی دستیابی «گفته‌یاب» به همان گونه شناختی به شکل دیگر و یا گونه شناختی برتر دیگری است. شناخت در تولیدات زبانی و اعمال گفتمانی، یعنی تأثیرگذاری بر شناختی به ثبت رسیده و برهم ریختن گونه‌های شناختی رایج برای ایجاد شکلی جدید یا گونه‌ای متفاوت از شناخت همان چیز. شناخت زمانی ایجاد می‌شود که ما نسبت به چیزی آگاهی کسب می‌نماییم یا از آن مطلع می‌شویم. در زبان افعال زیادی می‌توان یافت که دارای بار شناختی هستند اما مهم‌ترین فعلی که به طور مستقیم با مسئله شناخت مرتبط است، فعل «دانستن» است. در تمام واژه‌های مربوط به شناخت یک نکته بديهی وجود دارد و آن این است که از موضوع یا چیزی شناخت حاصل می‌گردد. پس شناخت دارای موضوعی است که در چرخه ارتباطی قرار گرفته و از عاملی به عامل دیگر منتقل می‌گردد. یک موضوع زمانی در چرخه ارتباطی قرار می‌گیرد که ارزش مبادله را داشته باشد. شناخت را باید برحسب نوع آن تعریف نمود. شناخت فنی: شناختی است که بر کنش استوار است. به همین دلیل می‌توان آن را گونه شناختی کنشی نامید. شناخت کنشی شناختی است که دارای سیر منطقی است؛ از جنبه استدلالی برخوردار است و دارای مراحل خاص است. شناخت اسطوره‌ای: شناختی است که تعیین‌کننده شرایط حضور یا گونه زیستی ما در مقابل یک موضوع یا جریان است. به همین دلیل است که می‌توان آن را شناختی شوشی نامید. این نوع «شناخت» با «شدن» ما در ارتباط مستقیم است و به همین دلیل ما آن را شوشی می‌خوانیم. پس شناخت اسطوره‌ای به جای آن که دانش‌آفرین باشد، باورآفرین است؛ جنس آن رخدادی است. در حالی که شناخت کنشی دارای جنسی ترتیبی یا برنامه‌ای است (**شعیری، ۱۳۸۵: ۵۱-۵۵**).

¹ Praxis énonciatif

۳-۳. رویکرد دلوز

به گفته دستغیب (۱۳۸۶) دلوز و گتاری زبان را به‌عنوان ردیفی از نظم کلمه‌ها که در زمانی داده شده، در محیطی داده‌شده جاری است، مشخص می‌سازند. مراد آن‌ها از نظم کلمه یا عملکرد مسلط و رابطه بین گزاره‌ها و رویدادها استحالتهای معنوی است. رویدادها استحالتهایی معنوی‌اند که در گزاره‌ها بیان و به اجسام نسبت داده می‌شوند. تا جایی که زبان استحالتهای معنوی را بیان می‌دارد صرفاً جهان را نمایش نمی‌دهد بلکه بر آن اثر می‌گذارد و به شیوه‌های خاصی در آن مداخله می‌کند (دستغیب، ۱۳۸۶: ۴۲-۴۳).

تفکر ریزومی نوعی نگاه انتقادی به سنت فلسفه غرب است که توسط ژیل دلوز پایه‌ریزی شده است. او ساختار درختی، عمودی و تجویزی تفکر که بر پایه «بودن» بنا شده بود را نقد کرده و ساختاری افقی، شبکه‌ای و در حال «شدن» را مبنای تفکر و شناخت در نظر می‌گیرد و از استعاره ریزوم برای این نوع تفکر استفاده می‌کند.

مفهوم «صیرورت» یا «شدن» از جمله مؤلفه‌های اصلی در فلسفه دلوز است. «شدن» در ذات خود بیانگر گسست، حرکت، کوچ و تغییر است. دلوز همچنین ساختار سلسله‌مراتبی و دوگانه که بیانگر بودن، وحدت، کلیت و سلطه‌گری است را نفی می‌کند. بر همین اساس، درخت دستوری چامسکی را که از گره جمله شروع می‌شود و با انشعابات دوگانه پیش می‌رود را نقد می‌کند و عقیده دارد که «این نظام فکری هرگز کثرت را درک نکرده است» (Deleuze & Guattari, 1987: 5). دلوز در اصل اتصال و عدم تجانس (ناهمگونی)، مدل درخت‌واره‌ای چامسکی را براساس گفتمان قدرت‌مدار تفسیر می‌کند و مدعی است که ریزوم پیوندی با ویژگی‌های زبان‌شناسانه ندارد (رامین‌نیا، ۱۳۹۴: ۴۲).

۳-۳-۱. رویکرد ریزومی

دلوز و گتاری چند اصل را به‌عنوان خصوصیات ریزوم برمی‌شمارند که عبارت‌اند از:

اصل اتصال و ناهمگونی: بر این اساس، هر نقطه از ریزوم می‌تواند به هر نقطه دیگری از ریزوم متصل شود (Deleuze & Guattari, 1987: 7). فلسفه دلوز بر اتصال اشکال جداسده تأکید می‌کند. این اتصال، پیوند میان روابط است نه پیوند میان این‌همانی و هویت‌های متفاوت (رامین‌نیا، ۱۳۹۴: ۴۲).

اصل بس‌گانگی: هیچ یگانگی و وحدتی که به‌عنوان محوری اصلی در ابژه به کار بیاید یا به سوژه منشعب شود، وجود ندارد. همه چندگانگی‌ها مسطح‌اند از این لحاظ که همه ابعاد اطرافشان را پر و اشغال می‌کنند.

اصل گسست غیر دلالت‌گر: ریزوم ممکن است در نقطه‌ای فرضی شکسته شود اما مجدداً در یکی از خطوط قبلی یا در خطوطی جدید از سر گرفته می‌شود (Deleuze & Guattari, 1987: 9). ریزوم از فلات‌های مسطح تشکیل شده که پیوندی افقی دارند و در این کارکرد دلالتی معین و همیشگی را نمی‌توان به آن‌ها تحمیل کرد (رامین‌نیا، ۱۳۹۴: ۴۵).

اصل نقشه‌نگاری و عکس‌برگردان: دلوز ریزوم را نقشه می‌داند. به گفته او همه ابعاد نقشه باز هستند و قابلیت اتصال دارند (Deleuze & Guattari, 1987: 12).

۳-۳-۲. رویکرد شبکه‌ای

به باور شورچه (۱۴۰۰)، برای دلوز یک مفهوم فلسفی هرگز در انزوا عمل نمی‌کند بلکه معنای خود را در ارتباط با دیگر درک‌ها به شیوه‌های خلاقانه و اغلب غیرقابل پیش‌بینی کسب می‌کند. این نوع «در ارتباط بودن با» سبب ایجاد «آژانسمان»^۱ و کلیت برآینده می‌شود. به‌طور

¹ In connection with

² agancement

کلی، آژانس‌مان اشاره به یک ویژگی در حال شدن (فرآیندی) دارد که به مثابه یک کلیت برآینده از مجموعه روابط متقابل و در هم‌بافته بین مؤلفه‌ها و یا قسمت‌های ناهمگن (اشیاء یا معانی) به وجود می‌آید. دلیل ترجیح دلوز و گتاری برای استفاده از واژه «آژانس‌مان» این است که چنین مفهومی سبب ارائه یک منطق جایگزین برای «وحدت‌ها» یا «کلیت‌ها» در معنای متداول آن می‌شود. تفاوت «کلیت» با «آژانس‌مان» در نوع رابطه‌ای است که بین اجزاء یا بخش‌ها وجود دارد به طوری که در «کلیت»، ویژگی اجزاء وابسته به روابط درونی آن‌هاست. زمانی که یک جزء از کلیت جدا می‌شود، دیگر آن ویژگی که در کلیت پیدا می‌کند را نخواهد داشت؛ اما «آژانس‌مان» قابل ترکیب‌زدایی است و اجزای آن قابل جدا شدن از یکدیگرند. آن‌ها دارای روابط بیرونی هستند و از یک «آژانس‌مان» به «آژانس‌مان» دیگر حرکت می‌کنند یا جابجا می‌شوند. از سوی دیگر، استفاده از مفهوم «آژانس‌مان» سبب تغییر تمرکز از «ذات» به سمت «رویداد»^۱ می‌شود. یک «آژانس‌مان» نه دارای ویژگی‌های ذاتی، بلکه تنها ویژگی‌های مشروط و منفرد و دائماً در حال شدن است. زمانی که فلسفه دلوزی «رویداد مبنای» است، پس جای ثابتی برای واژگان باقی نخواهد ماند؛ گویی آن‌ها باید همواره دوباره ابداع و معنا شوند. او مخاطب را از حالت طبیعی‌اش خارج می‌سازد و به سمت مواجهه‌های خلاق در متن‌ها، نقاشی‌ها، فیلم‌ها، داستان‌ها و موقعیت‌ها می‌کشاند. بر این اساس، دلوز را باید یک متفکر «شدن‌هایی» که در بینابین‌ها رخ می‌دهند نامید (شورچه، ۱۴۰۰: ۶-۷). نوعی از این مواجهه‌های خلاق در مکان‌های شبکه‌ای رخ می‌دهد. شعیری (۱۳۹۱) با اشاره به مقاله‌ای از لاندوفسکی (2010) می‌نویسد: مکان‌های شبکه‌ای یا القایی^۲ مکان‌هایی هستند که در پی متقاعد نمودن سوژه هستند تا باوری را نسبت به چیزی در او ایجاد کنند. به همین دلیل می‌توان آن‌ها را مکان‌های باورآنگیز نیز نامید؛ یعنی مکان، خود، به سوژه‌ای تبدیل می‌شود که سوژه‌ای دیگر (درون‌متنی یا برون‌متنی) را در تعامل با خود قرار داده و به نحوی تلاش دارد تا او را نسبت به آنچه که خود در نظر دارد، متقاعد نموده و به این ترتیب نظر او را به نفع خود تغییر دهد. پس چنین مکان‌هایی دارای ارزش‌هایی هستند که درصدد القا یا تعمیم آن به دیگری می‌باشند (شعیری، ۱۳۹۱: ۲۱۹).

۳-۳-۳. رویکرد پازلی / نقشه‌وار

به گفته دلوز، نقشه قابل جدا شدن، برگشت‌پذیر و مستعد تغییر مداوم است. نقشه می‌تواند توسط هر فرد، گروه یا تشکل اجتماعی پاره شود، واژگون شود، با هر نوع آرایشی منطبق شود و دوباره به کار گرفته شود (Deleuze & Guattri, 1987: 12). **نجومیان** (۱۳۸۴: ۲۱۶-۲۱۷) در مورد نقشه می‌نویسد، جنس دلالت آن از نوع فضا یا مکان است. نقشه به کلیت رابطه مسیرها توجه دارد و دلالت به راه‌یابی و جهت‌یابی دارد.

۴. روش انجام تحقیق

این پژوهش به روش تحلیلی و براساس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی **ون لیوون** (۱۳۹۵) در زمینه تبدیل واقعیت به گفتمان، رویکرد نشانه-معناشناختی شعیری در زمینه نظام‌های گفتمانی و در نهایت دیدگاه ژیل دلوز در زمینه تفکر ریزومی انجام شده است. اصطلاحات زبانی نشانه‌هایی زبانی‌اند و ماحصل خلاقیت گویشوران، اتفاقات و رویدادهای پیرامون آن‌ها، فرهنگ و تعاملات اجتماعی و گفتمانی آن‌ها هستند؛ بنابراین، با توجه به نقش گویشوران زبان، حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی در شکل‌گیری گفتمان‌های میان آن‌ها و تسری این گفتمان‌ها از حوزه‌های مشخص به سایر حوزه‌ها، رویکردهای نامبرده انتخاب شدند. پیکره مورد تحلیل شامل ۱۰ اصطلاح است که از کتاب «ریشه‌های تاریخی امثال و حکم» تألیف مهدی پرتوی آملی (۱۳۹۱) و از میان اصطلاحات پرکاربرد امروزی انتخاب شده‌اند. علت انتخاب این کتاب، جامع بودن آن و توجه دقیق مؤلف به تألیفات گذشتگان در این حوزه بوده است. (اصطلاحات عبارت بودند از: «بز بیاری»، «به

¹ event

² manipulateur

کرسی نشاندن حرف»، «از کوره در رفتن»، «بل گرفتن»، «پته‌اش روی آب افتاد»، «آتش بیار معرکه»، «آب پاکی روی دست کسی ریختن»، «آب زیر کاه»، «حرف مفت نزدن» و «جنگ زرگری». به منظور بررسی و تحلیل اصطلاحات منتخب، عناصر کردار اجتماعی و چگونگی تبدیل هر کردار به گفتمان اصطلاحی، نوع گفتمان برساخته از کردار اجتماعی و معنمندی اصطلاحات براساس رویکردهای مذکور، ارزیابی شده‌اند.

۵. تحلیل داده‌ها

در ابتدای روند اصطلاح‌سازی نوعی خلاقیت و آشنایی‌زدایی اتفاق می‌افتد؛ کنشگر تصمیم می‌گیرد تا با استفاده از خلاقیت خود گفتمان مرتبط با کارکردی اجتماعی را از وضعیت ایجابی خارج کرده و آن را به سمت پویایی ببرد. برای نیل به این هدف، کنشگر با تغییر در روی آوردگی، جهت‌مندی و بعضاً زاویه دید و موضع‌داری تلاش می‌کند وضعیت ایجابی گفتمان را تغییر دهد و کنشگر مقابل را تحت تأثیر قرار داده و او را با خود همسو کند. پس در اینجا شاهد ممارستی گفتمانی برای تغییر در گفتمانی ایجابی و تثبیت شده هستیم که در روند شکل‌گیری اصطلاحات زبانی این ممارست منجر به مماشات گفتمانی شده است و نهایتاً این مماشات، مجدداً وضعیتی ایجابی را رقم می‌زند که به شکل اصطلاحات پیش‌ساخته زبانی بروز می‌کنند؛ بنابراین، دو قلمرو گفتمانی به وجود می‌آید: یکی قلمرویی برگرفته از کرداری اجتماعی (گفتمان ۱) و دیگری قلمرویی متأثر از خلاقیت کنشگران (گفتمان ۲). رابطه دیالکتیک بین این دو قلمرو سبب ایجاد ارزش جدید برای گفتمان اول می‌شود؛ یعنی، نشانه زبانی‌ای که فقط در یک بافت خاص به کار می‌رفت از طریق استحاله‌ای شناختی دچار گستردگی در کاربرد می‌شود و به سمت استعاره شدن پیش می‌رود. **ون لیوون (۱۳۹۵)** استعاره را اصل کلیدی نوآوری نشانه‌شناختی می‌داند و معتقد است که جوهر استعاره مفهوم «انتقال» است، انتقال چیزی از جایی به جای دیگر براساس شباهت بین دو «مکان» (**ون لیوون، ۱۳۹۵: ۷۴**). در شکل‌گیری اصطلاحات زبانی از کردارهای اجتماعی، این انتقال به شکل عبور از «بودن» به سمت «شدن» صورت می‌پذیرد. به این ترتیب که سوژه اجتماعی خلاق از وحدت و همانندی می‌گذرد و در آنچه همه بر سر آن وحدت نظر دارند گسست و تغییر ایجاد کرده، گفتمان را به حوزه‌ای دیگر منتقل می‌کند و در این رهگذر سایر سوژه‌ها را نیز با خود همراه می‌کند. این گسترش و فراتر رفتن از حوزه کاربردی مشخص به سمت حوزه‌های جدید و ناهمگون و برقراری اتصال میان آن‌ها، ساختاری شبکه‌ای و همپایه را رقم می‌زند و به این ترتیب مفهومی شکل می‌گیرد که رفته‌رفته رابطه متناظر عینی و ذهنی گذشته را با مصداق بیرونی (عالم واقع) از دست می‌دهد و توانایی اتصال به حوزه‌های جدید را پیدا می‌کند و متکثر می‌شود. این فاصله گرفتن و گسست از یک حوزه، برنامه‌ریزی شده و براساس دلالت قبلی نیست بلکه حوزه جدید به صورت سوژه‌ای فعال به تعامل ارزشی با حوزه قبلی می‌پردازد. پس گسستی ریزوماتیک و غیر دلالت‌گر سبب ایجاد ارتباطی شبکه‌ای می‌شود. به این ترتیب، حوزه اول و حوزه‌های دیگر به صورت قطعات یک پازل در کنار هم قرار می‌گیرند و ساخت قالبی و پیش‌ساخته اصطلاح زبانی شکل می‌گیرد؛ اما سؤال اینجاست که کدام بخش از کردار و یا گفتمان مرتبط با آن این مسیر را طی کرده و به اصطلاح زبانی تبدیل می‌شود؟ بررسی نمونه‌های مورد تحلیل نشان می‌دهد که آن بخشی که سبب ایجاد نوعی گسست در روند طبیعی و پیوسته یک کردار و به تبع آن گفتمان، شده یا به نوعی از هنجار فاصله گرفته است، تبدیل به اصطلاح شده و گویی آن بخش نقطه عطفی است که پس از آن روند شکل‌گیری معنا دستخوش تغییر می‌شود. مثلاً در کردار مربوط به اصطلاح «آب پاکی روی دست کسی ریختن»، آب پاکی پایان‌دهنده ناپاکی است و پس از آن پاکیزگی آغاز می‌شود. در کردار مربوط به «آب زیر کاه»، پوشاندن سطح آب باتلاق نوعی فاصله گرفتن از روند عادی و هنجار مبارزه در جنگ است. در کردار مربوط به «بز بیاری»، بز آوردن سبب باختن بازیکن و پایان یافتن حضور او در بازی می‌شود. در کردار مربوط به اصطلاح «پته کسی روی آب افتادن»، افتادن پته بر روی آب سبب

¹ transference

فاش شدن یک راز و بی‌آبرو شدن و نشان‌دهنده فاصله گرفتن از هنجاری اجتماعی و اخلاقی است. در کردار مربوط به «حرف مفت نزدن»، شاهد نوعی گسست در روند اصلی و ابتدایی کردار بودیم؛ به این صورت که ابتدا تلگراف زدن رایگان بود و ناگهان دستور داده شد که «دیگر حرف مفت قبول نمی‌شود. برای روشن تر شدن مطلب، تحلیل پنج مورد از اصطلاحات ارائه می‌شود.

۵-۱. اصطلاحات مبتنی بر بستر کنشی

۵-۱-۱. بازیاری

این اصطلاح زبانی از کردار اجتماعی یک طبقه اجتماعی خاص در دوره‌ای از زمان سرچشمه گرفته است. کنشگران این کردار اجتماعی از طبقه پایین اجتماع بودند، کنش آن‌ها بازی سه قاپ و ابزار لازم برای انجام آن، سه قاپ با نام‌های مختلف بوده است. لباس و فضای مشخصی برای انجام این بازی وجود نداشته است. روش انجام بازی به این شکل بوده است که حریفان به‌طور چمباتمه بر روی زمین می‌نشستند و سه قاپ را در لای انگشتان دست راست خود قرار می‌دادند و در یک زمان بر زمین می‌انداختند؛ بنابراین، آنچه در برد و باخت این بازی اهمیت داشته است همزمانی شکل‌های سه قاپ ریخته شده بوده است و آن آشکالی که موجب باخت بازیکن می‌شده را «بُز» می‌نامیدند. پس بز آوردن نشان‌دهنده زمان باخت یک بازیکن بوده است. از این کردار اجتماعی کنش‌ها، کنشگران، روش و منابع کنار گذاشته شده‌اند اما عنصر زمان که نشان‌دهنده زمان رخداد بدشأنی است در اصطلاح حاصل از آن حفظ شده است و به‌صورت نگرشی از نوع موجه‌سازی (یعنی بد آوردن و باختن به علت همزمان شدن اشکال خاصی)، به اصطلاح زبانی اضافه شده است. تغییر دیگری که در روند تبدیل کردار اجتماعی به اصطلاح مذکور رخ داده است جایگزینی مفهوم انتزاعی «بدشأنی آوردن» به جای کنش عینی باختن در کردار اصلی است که این جایگزینی از طریق جداسازی یکی از ویژگی‌های کردار اجتماعی مورد بحث (یعنی باختن) و افزودن آن به اصطلاح ایجادشده، شکل گرفته است. از سوی دیگر، با توجه به اینکه انجام این بازی براساس برنامه‌ای مشخص صورت می‌گیرد و کنشگران به دنبال کسب امتیاز به‌عنوان ابژه‌ای ارزشی‌اند و رسیدن به هدف، یعنی برنده شدن، سبب تغییر وضعیت و در نتیجه تغییر معنا می‌شود بنابراین، می‌توان گفت که خاستگاه این اصطلاح، گفتمانی کنشی است که ریشه در رویدادی اجتماعی و قواعد قراردادی آن دارد.

۵-۲. اصطلاحات مبتنی بر بستر حسی- ادراکی

۵-۲-۱. پته‌اش روی آب افتاد

این اصطلاح ریشه در کنشی اجتماعی دارد که در گذشته در شهرها و روستاها انجام می‌شده و دلیلش نبودن لوله کشی آب بوده است. کنشگران همه مردم شهر و روستا بودند و ابزار لازم برای انجام آن، سد یا بند کوچکی از جنس چوب بوده که به آن «پته» می‌گفتند. فضا و روش انجام کنش به این صورت بوده که هر جا لازم بوده است تا مقداری از آب چاه‌ها و چشمه‌ها به داخل کوچه‌ها یا خانه‌های مسکونی جریان پیدا کند، پته را در مسیر آب جوی کوچه یا خیابان قرار می‌دادند و مسیر حرکت آب را به داخل کوچه یا خانه خاصی منحرف می‌کردند؛ اما برخی افراد بودند که به حقوق دیگران تجاوز کرده و نیمه‌شب با قرار دادن پته خود در مسیر آب، آب نوبتی آن‌ها را برای خود می‌بردند. ولی گاهی فشار آب موجب می‌شد که پته‌شان روی آب بیفتد و به جاهای دیگر برود. در این صورت سایرین پته را بر روی آب می‌دیدند و آبروی آب دزد بر باد می‌رفت. همان‌طور که از توضیحات برمی‌آید، در این کردار اجتماعی کنش، کنشگران، روش، منابع، زمان و فضا قابل تشخیص‌اند اما نمایش یا همان شیوه آراسته شدن کنشگران، مورد مهم و قابل توجهی نبوده است. در گذر از کردار اجتماعی به سوی اصطلاح زبانی، همه این عناصر کنار گذاشته شده‌اند اما ارزیابی مربوط به کردار اجتماعی اصلی به صورت معنای ضمنی به اصطلاح افزوده شده است. به‌علاوه، یک ویژگی این کردار اجتماعی (آشکار شدن راز) از آن جدا شده است و به صورت مفهومی انتزاعی در اصطلاح جایگزین شده است. از سوی دیگر، گفتمان حاصل از کردار مذکور که خاستگاه اصطلاح است، گفتمانی حسی-

ادراکی است چراکه حاوی قضاوت و ارزش‌گذاری گویشوران در مورد آن پدیده است.

۵-۳. اصطلاحات مبتنی بر بسترهای کنشی و حسی - ادراکی

۵-۳-۱. آب پاکی روی دست کسی ریختن

این اصطلاح زبانی، در اصل کرداری اجتماعی بوده که ریشه در اعتقادات مذهبی کنشگران داشته است. کنشگرانی که جزئی از این کردار اجتماعی هستند، مسلمان‌اند. کنش آن‌ها شستن یا آب کشیدن نجاست است. روش آن‌ها تکرار این عمل بین سه بار تا هفت بار است. ابزار لازم برای از بین بردن نجاست عبارت‌اند از آب، زمین و آفتاب که البته مؤثرترین آن‌ها آب است. فضایی که کنش شستن در آن رخ می‌دهد فضایی است که دچار نجاست و ناپاکی شده است و زمان انجام این کردار اجتماعی و اعتقادی مدت زمانی است که در دین اسلام برای برطرف شدن نجاست با آب یعنی بین سه تا هفت بار در نظر گرفته شده است؛ اما در عبور از واقعیت به سمت اصطلاح، تغییراتی صورت گرفته است. پر واضح است که در این اصطلاح زبانی عقاید مذهبی کنشگران، کنش آب کشیدن شیء یا فضای نجس و روش انجام این کار کنار گذاشته شده است و تنها موردی از این کردار اجتماعی که در مفهوم اصطلاحی باقی مانده است، مورد زمان و تکرار یک موضوع است. از سوی دیگر، در این مسیر علیرغم اینکه هم در واقعیت و هم در اصطلاح، آب پاکی منجر به پایان یک وضعیت و شروع وضعیت جدیدی می‌شود، در کردار اجتماعی اصلی وضعیتی نامطلوب پایان می‌یابد و شرایط مطلوبی ایجاد می‌شود درحالی‌که در اصطلاح، آنچه رخ می‌دهد قطع امید و شروع ناامیدی است. پس مفهوم انتزاعی پایان‌دهندگی، جایگزین اثر عینی آب پاکی در کردار اجتماعی شده است. به علاوه، شاهد نوعی بازآرایی از کردار اجتماعی هستیم که در آن لزوماً تعداد دفعات تکرار کنش، مشابه آنچه در واقعیت باید باشد نیست؛ همچنین، بار معنایی مثبت این کردار اجتماعی به بار معنایی منفی در اصطلاح تغییر یافته است. از سوی دیگر، این اصطلاح هدف از انجام کردار اجتماعی اصلی که همان پایان دادن به یک وضعیت بوده را در خود حفظ کرده است. علاوه بر این باید گفت که این اصطلاح از بستری کنشی برخاسته است چراکه، با توجه به آنچه در بخش ۳ بیان شد، در کردار مربوط به این اصطلاح، نوعی نقص (ناپاکی یا نجاست) باعث بروز کنشی جهت رسیدن به اثرهای ارزشی (شیء پاک) شده است و این تغییر وضعیت براساس برنامه مشخص و از قبل تعیین شده که ریشه در اعتقادات مذهبی دارد صورت می‌گیرد. براین اساس باوری که در مورد هفتمین مرحله ریختن آب بر روی موضع ناپاک به وجود آمده است سبب تغییر معنای آن نزد کنشگران شده و به این ترتیب می‌توان پایگاهی حسی - ادراکی را نیز برای این گفتمان قائل شد.

۵-۴. اصطلاحات مبتنی بر بسترهای شناختی و حسی - ادراکی

۵-۴-۱. آب زیر کاه

این اصطلاح برگرفته از کنشی است که در زمان برخی از جنگ‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفته؛ بنابراین، کنشگران حاضر در این کنش جنگی جوامعی بودند گرفتار جنگ که به علت ضعف و ناتوانی، جز از طریق مکر و حيله، توان مبارزه و مقابله با دشمن را نداشتند. فضایی که این کنش در آن رخ می‌دهد مناطق باتلاقی و نقاطی بوده‌اند که شالیزار داشتند تا وجود کاه و علف سبب سوءظن دشمن نشود. پس منابع لازم برای انجام این کنش، وجود باتلاق‌ها و کاه و علف بوده و روش انجام این عمل به این صورت بوده است که در مسیر حرکت دشمن باتلاق‌هایی پراکنده و کم‌عرض حفر می‌شده و روی آن‌ها با کاه و علف پوشیده می‌شده؛ بنابراین، همه عناصر کردار اجتماعی به جز شیوه آراستن کنشگران در اینجا به چشم می‌خورد. حال ببینیم در گذر از این واقعیت اجتماعی به سمت اصطلاح چه تغییراتی صورت گرفته است. همان‌طور که مشخص است علیرغم اینکه این گروه از کلمات در گذشته توصیف‌کننده وضعیت یا راهبردی جنگی بوده‌اند، اصطلاح زبانی «آب زیر کاه» به‌عنوان صفتی برای انسان‌ها به کار می‌رود و حوزه کاربرد آن در میان گویشوران تغییر کرده است؛ بنابراین، در فرآیند

تبدیل شدن به اصطلاح زبانی، شاهد جایگزینی مفهومی انتزاعی به جای عناصر عینی یک کردار یا کنش اجتماعی هستیم. همچنین، بسیاری از عناصر حاضر در کردار اجتماعی اصلی از جمله کنش، کنشگران، فضا، منابع، زمان و حتی روش کنار گذاشته شده‌اند؛ اما تغییر دیگری که در این فرآیند رخ داده این است که ارزیابی گویشوران زبان از مفهوم ضمنی حاصل از کردار اجتماعی، به اصطلاح افزوده شده است. پس این اصطلاح حاوی ارزیابی کردار اجتماعی اصلی است. به علاوه، با توجه به اینکه حوزه کاربرد این عبارت زبانی تغییر کرده است و از توصیف بافت موقعیت در زمان خاصی به توصیف ویژگی انسانی ارتقا یافته می‌توان گفت که شاهد بازآرایی واقعیت در گفتمان ایجاد شده هستیم. براساس تعریفی که از بعد شناختی گفتمان ارائه شد، باید گفت که در اینجا پدیده روی آب ماندن مواد سبکی مثل برگ و کاه و ... که سبب ایجاد شناختی ثابت در ذهن شده است تغییر جهت داده و به صورت دیگری در گفتمان بروز کرده است. این شناخت جدید دیگر شناختی مکانیکی نیست بلکه شناختی تعاملی است. پس می‌توان گفت که این اصطلاح ریشه در گفتمانی شناخت‌محور دارد. به علاوه، با توجه به اینکه یک پدیده طبیعی از زاویه‌ای متفاوت درک شده است در نتیجه گفتمان مرتبط با آن دارای پایگاهی حسی- ادراکی هم هست.

۵-۵. اصطلاحات مبتنی بر بسترهای کنشی و شناختی

۵-۵-۱. حرف مفت

این اصطلاح برگرفته از کرداری اجتماعی است که بر اثر افتتاح تلگراف‌خانه در تهران شکل گرفت؛ به این صورت که چون کنشگران (یعنی مردم عادی) باور نمی‌کردند که امکان مکالمه از فاصله‌های دور وجود داشته باشد و برخی از آن‌ها هم به وجود شیاطین و ارواح در سیم‌های تلگراف معتقد بودند پس از استفاده از تلگراف حذر می‌کردند در نتیجه حکومت وقت به مردم اجازه داد که چند روزی به صورت رایگان به دوستان و اقوام خود تلگراف بزنند تا مردم یقین کنند که تلگراف شعبده‌بازی نیست. ولی پس از مدتی که مقصود دولت در جلب مشتری حاصل شد وزیر تلگراف دستور می‌دهد که در ورودی تلگراف‌خانه بر کاغذی بنویسند «از امروز به بعد حرف مفت قبول نمی‌شود» و برای هر کلمه مثلاً یک عباسی حق‌المخبره باید پرداخت شود. از روزی که صحبت پول به میان آمد مطلب تلگرافی بیش از حد فشرده و مختصر گردید. در این کردار اجتماعی کنش، کنشگران، روش، فضا و زمان مشخص است ولی شیوه خاصی برای آراسته شدن کنشگران مدنظر نیست. در عبور از واقعیت به اصطلاح زبانی، همه عناصر کردار اجتماعی به جز کنش (حرف زدن) و کنشگران (مردم عادی) کنار گذاشته شده‌اند و به اصطلاح زبانی ایجاد شده، ارزیابی کردار اجتماعی اصلی افزوده شده است چراکه برای حرف‌هایی که زده می‌شدند باید پول پرداخت می‌شد و حرف قیمت پیدا کرده بود. به علاوه، در این اصطلاح نوعی بازآرایی زمانی نسبت به کردار اجتماعی اصلی به چشم می‌خورد زیرا در فرآیند تبدیل این کردار به اصطلاح، کنش حرف زدن در هر دو مرحله وجود دارد فقط حرف مفت در کردار اصلی تنها زمانی معنی داشت که کنشگر در فضای تلگراف‌خانه قصد انجام کنش تلگراف زدن را داشت در حالی که در گفتمان اصطلاحی، زدن حرف مفت یا حرف بی‌پایه و اساس و بی‌ارزش در هر زمانی ممکن است. باید اضافه کرد که در این گفتمان، عینی بودن کنش پول دادن به ازای هر کلمه با مفهوم انتزاعی «ارزش و اهمیت حرف» جایگزین شده است. از سوی دیگر، کنش‌گذار در این کنش به دنبال مجاب کردن مردم به استفاده از تلگراف برای رساندن پیام (ابژه ارزشی) بود و برای رسیدن به این هدف و ایجاد معنا و باوری جدید در ذهن مخاطب و به تبع آن در جامعه باید با باور خرافی آن‌ها مقابله می‌کرد؛ به این منظور مدتی تلگراف زدن بدون دریافت پول انجام شد تا زمانی که کنشگران مجاب شدند و هدف حاصل شد. پس می‌توان گفت که بستر شکل‌گیری این اصطلاح زبانی، گفتمانی کنشی است که براساس قانونی اجتماعی در دوره‌ای از تاریخ شکل گرفته است. به علاوه، با توجه به اینکه تلگراف زدن روشی جدید برای برقراری ارتباط بود که با شیوه‌های قبلی تفاوت داشت و سبب دگرگونی و حتی جایگزینی شناخت تثبیت شده کنشگران در مورد ارسال پیام شد پس این

گفتمان شناخت محور هم بوده است.

همان‌طور که در تحلیل هر داده اشاره شد، در روند شکل‌گیری اصطلاحات زبانی از واقعیت‌های اجتماعی، هر چهار تغییری که ون-لیوون (۱۳۹۵) در تبدیل واقعیت به گفتمان برمی‌شمارد را می‌توان دید؛ اما نکته‌ای که در اینجا وجود دارد این است که همان‌طور که گفته شد، ون‌لیوون گفتمان‌ها را دانش‌هایی دربارهٔ برخی ابعاد واقعیت می‌داند که به کمک آن‌ها می‌توان بُعد خاصی از واقعیت را بازنمایی کرد. ولی آن‌طور که مشخص است، در استفاده از یک اصطلاح زبانی معمولاً بُعدی از واقعیت بازنمایی نمی‌شود بلکه براساس ارزیابی گویشوران زبان از یک موقعیت، ایشان از یک اصطلاح با مفهومی مرتبط استفاده می‌کنند. از سوی دیگر به گفتهٔ او گفتمان‌ها متکثر هستند درحالی که یک اصطلاح زبانی، ساختاری مشخص و غیر قابل دخل و تصرف است که می‌تواند در موقعیت‌های مختلف مورد استفاده قرار بگیرد. به علاوه، امکان بازسازی دانشی که سبب شکل‌گیری اصطلاحات زبانی شده‌اند، از روی متون مختلفی (گفتاری/ نوشتاری) که این اصطلاحات در آن‌ها به کار رفته‌اند وجود ندارد. براین اساس، نمی‌توان اصطلاحات زبانی را گفتمان به حساب آورد.

در بخش سوم پژوهش حاضر در تعریف اصطلاح نشانه-معناشناختی «گفتمان» گفتیم که هنجارگریزی و دگرگونی در یک گفتمان می‌تواند منجر به ایجاد گفتمانی منحصر به فرد شود که در نشانه-معناشناسی، گفتمان نامیده می‌شود. بر این اساس می‌توان گفت که اصطلاح زبانی، گفتمان‌ای است که در فرآیند شکل‌گیری آن شاهد کنار گذاشته شدن برخی از عناصر کردار اجتماعی، افزایش معنای ضمنی و اهداف کاربردی، جایگزینی معنایی ضمنی به جای معنی مستقیم و بالاخره، بازآرایی کرداری اجتماعی از طریق حذف زمان کنشی از آن هستیم. همهٔ این تغییرات نشان از سیورورت و گذر از «بودن» به «شدن» دارند. وقتی این گفتمان اصطلاحی ایجاد شده، در دوره‌های مختلف میان متن کلامی قرار می‌گیرد سه کارکرد ریزومی، شبکه‌ای و پازلی دارد:

اصطلاح به صورت یک ریزوم عمل می‌کند و کارکرد ریزوماتیک دارد چراکه بدون هیچ دلیل قبلی و برنامه‌ریزی شده‌ای ایجاد گسست کرده و در جای دیگر دوباره اتصال ایجاد می‌کند. این ریزوم‌ها مثل یک نقشه عمل می‌کنند. طبق گفتهٔ دلوز (Deleuze & Guattri, 1987)، همهٔ ابعاد نقشه باز هستند و قابلیت اتصال و جدا شدن دارند، برگشت پذیر هستند و می‌توانند در هر نقطه‌ای (آغاز، میانه، پایان) به هر جایی وصل شوند (Deleuze & Guattri, 1987: 12). اگر بخواهیم از استعارهٔ دلوز استفاده کنیم می‌توانیم بگوییم که اصطلاحات، فلات‌هایی هستند که در هر نقطه‌ای می‌توانند به جملاتی که به لحاظ معنایی دارای انسجام هستند متصل شوند؛ می‌توانیم آن‌ها را از جمله حذف کنیم -چراکه در زبان‌ها برای اصطلاحات، جایگزین واژگانی وجود دارد و اصطلاحات زبانی خلاء واژگانی را پر نمی‌کنند مثلاً وقتی می‌گوییم «چشمم آب نمی‌خوره که علی حرفم رو قبول کنه!» می‌توانیم به جای اصطلاح «چشم آب نخوردن» از فعل «بعید بودن» استفاده کنیم؛ بنابراین، اصطلاحات زبانی کارکرد ریزومی دارند از این لحاظ که می‌توانند گسست ریزوماتیک ایجاد کرده، نظم گفتمانی را بر هم زنند و مرزهای معنایی را جابجا کنند ولی به طور همزمان در حال ایجاد نوعی بینامتنیت و به این ترتیب گسترده‌گی معنایی هستند زیرا اصطلاحات بخشی از یک گفتمان تکراری در دوره‌ای از زمان هستند.

اصطلاحات زبانی در کنار عناصر ترتیبی متن کلامی قرار می‌گیرند و یک آژانس‌مان تشکیل می‌دهند و با توجه به ناهمگن بودن ساختار معنایی‌شان، فرآیندی را شکل می‌دهند که طی آن شناخت کنشی که ناشی از تمرکز بر ذات کلمات و معنای اشاری^۱ آن‌ها است را به رویداد و شناخت شوشی می‌برد. هاتفی (۱۳۹۹) معتقد است که آنچه باعث عبور متن از وضعیت گفتمانی و شناختی متعارف می‌شود، درهم‌ریزی بیش از حد مرزهایی است که براساس آن‌ها می‌توانیم نظام تمایزها را رعایت کنیم اگر این مرزها برداشته شوند، دیگر از تمایز و شناخت نمی‌توان سخن گفت (هاتفی، ۱۳۹۹: ۱۴۹). او از بین رفتن بیش از پیش «تمایز» را باعث از بین رفتن شالودهٔ «گفتمان» و آمادگی گفتمان برای «عبور از خود» می‌داند. با «درونی شدن گفتمان»، «وضعیت شبکه‌ای» و «وضعیت تراگفتمانی» رخ می‌دهد (هاتفی، ۱۳۹۹:

¹ Denotational meaning

۲۰۷). اصطلاحات کارکرد شبکه‌ای دارند زیرا وقتی یک اصطلاح در دل یک متن کلامی قرار می‌گیرد به تعامل با آن می‌پردازد؛ در جریان این تعامل، اصطلاح زبانی ارزش خود را که ناشی از ارزیابی، قضاوت و باور تاریخی گویشوران زبان بوده است، با متن کلامی به اشتراک می‌گذارد و ارزشش را به آن القا می‌کند. به این ترتیب، سبب تغییر در شناخت کنشی، فنی و روایی حاصل از متن کلامی و تبدیل آن به شناخت شوشی و ایجاد باوری نو می‌شود.

اصطلاحات کارکرد پازلی دارند زیرا گروهی کلمه هستند که به صورت قالبی و نقشه‌وار و مانند قطعه‌ای از یک پازل در جایی از متن کلامی قرار می‌گیرند و کمک به اتصال مجدد متن و شکل‌گیری کلیت معنایی - از طریق رفت و برگشت‌های معنایی و شناختی میان اجزای اصطلاح و اجزای متن کلامی - می‌کنند. در حقیقت، این گروه واژگانی قالبی، از دیدگاه شناختی و انسجام معنایی، در سطح، هیچ ارزش مشخصی ندارند اما در متن کلامی عمق معنایی ایجاد می‌کنند زیرا اصطلاحات زبانی گروهی کلمه هستند که نماینده ارزیابی، موضع‌گیری و قضاوت کنشگرانی در دوره‌ای از تاریخ در مورد کرداری اجتماعی هستند و به این ترتیب اصطلاحات شامل لایه‌های معنایی، فرهنگی، تاریخی، زمانی و مکانی مختلف هستند. پس می‌توان گفت که اصطلاحات در کلام حجم و بُعد ایجاد می‌کنند و این معنای عمیق و ضمنی را به متن کلامی بخشیده به این ترتیب ارزش گفتمان را از حالت تک‌بعدی و خطی خارج کرده و آن را چندبعدی می‌کنند. بطور خلاصه می‌توان کارکرد اصطلاحات زبانی را به شکل زیر خلاصه کرد:

جدول ۱- کارکردهای اصطلاحات زبانی

Table 1- Linguistic idioms' functions

کارکرد اصطلاحات	کارکرد ریزومی	کارکرد شبکه‌ای	کارکرد پازلی (نقشه‌وار)
	ایجاد گسست (معنایی و شناختی) غیر دلالت‌گر	القای ارزیابی، قضاوت و باوری تاریخی	اتصال مجدد
	بر هم زدن نظم گفتمانی	تبدیل شناخت کنشی به شناخت شوشی	ایجاد عمق و حجم معنایی
	ایجاد گستردگی معنایی	عبور از ذات به رویداد	تبدیل ارزش تک‌بعدی و روایی به چندبعدی و ضمنی

۶. نتیجه‌گیری

براساس آنچه گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه اول پژوهش مبنی بر اینکه اصطلاحات زبانی گفتمان‌هایی برگرفته از واقعیت‌های اجتماعی هستند به طور کامل تأیید نمی‌شود زیرا همان‌طور که در بخش قبل توضیح داده شد، اصطلاحات زبانی، نه گفتمان که گفتمان‌هایی هستند، برگرفته از گفتمان‌هایی که ریشه در کردارها دارند. فرضیه دوم پژوهش نیز به طور کامل تأیید نمی‌شود زیرا گفتمان‌هایی که از واقعیت‌های اجتماعی شکل گرفته بودند فقط کنشی نبودند بلکه در میان آن‌ها گفتمان‌های شناختی و حسی - ادراکی هم دیده شدند و برخی از آن‌ها دارای ویژگی‌های دو نوع گفتمان به طور همزمان بودند و فرضیه سوم پژوهش تأیید شد چراکه این گفتمان‌ها دارای سه عملکرد ریزومی، شبکه‌ای و پازلی هستند. گفتمان‌هایی که خاستگاه این گفتمان‌ها هستند، خود، ریشه در کردارهای اجتماعی در مکان‌ها و زمان‌های خاص دارند. این گفتمان‌ها بر اثر تعامل گویشوران خلاق زبان، به چالش کشاندن قلمروهای گفتمانی و گذراندن پروسه مقاومت، ممارست و مماشات گفتمانی توسط آن‌ها شکل گرفته‌اند. در جریان این تعامل و فرآیند خلاق شاهد انتقالی از نوع استعاره‌سازی هستیم و

شناختی کنشی که به شناختی شوشی استحاله می‌یابد. این گفتمان‌ها برخلاف گفتمان‌های مرتبط با کردار اجتماعی اصلی، بی‌مکان و بی‌زمان‌اند به همین دلیل می‌توانند در گفتمان مربوط به کردارهای اجتماعی متفاوت که دارای وجه مفهومی مشترک هستند به کار روند. با توجه به اینکه برای اصطلاحات زبانی معادل واژگانی از قبل در زبان موجود بوده است پس می‌توان گفت که اصطلاح زبانی خلاءای را برطرف نمی‌کند اما جمله را از حالت مستقیم خارج کرده و بار معنایی متفاوتی ایجاد می‌کند و این نشان می‌دهد که اصطلاحات زبانی قدرت دارند و می‌توانند گستردگی در معنا ایجاد کنند و به لایه‌های معنایی بیفزایند. اینکه بگوییم «فلانی خالی بنده!» با اینکه بگوییم «فلانی دروغگوئه!» به لحاظ کاربردی، سبکی و بار عاطفی متفاوت است. به این ترتیب، می‌توان اصطلاحات زبانی را ساخت‌هایی گستره‌آفرین و قدرت‌آفرین معرفی کرد.

منابع

- آزاد، امید و مجتبی منشی‌زاده (۱۳۹۴). «رویکردهای غالب روان‌شناختی زبان پیرامون فرآیند درک اصطلاح». *جستارهای زبانی*. دوره ۶، شماره ۱ (پیاپی ۲۲)، ۱-۲۰.
- بابک‌معین، مرتضی (۱۳۹۴). *معنا به مثابه تجربه زیسته: گذر از نشانه‌شناسی کلاسیک به نشانه‌شناسی با دورنمای پدیدار شناختی*. تهران: سخن.
- پرتوی‌آملی، مهدی (۱۳۹۱). *ریشه‌های تاریخی امثال و حکم (جلد ۱)*. تهران: انتشارات سنایی.
- دستغیب، سید عبدالعلی (۱۳۸۶). «اندیشه دلوز و فلسفه او». *نشریه کیهان فرهنگی*. شماره ۲۵۰. صص: ۳۶-۴۳.
- راسخ‌مهند، محمد و مونا شمس‌الدینی (۱۳۹۱). «طبقه‌بندی معنایی اصطلاحات فارسی از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی». *ادب پژوهی*. شماره ۲۰. صص: ۱۱-۳۲.
- رامین‌نیا، مریم (۱۳۹۴). «رویکرد ریزوماتیک و درختی: دو شیوه متفاوت در آفرینش و خوانش اثر ادبی». *ادب پژوهی*. شماره ۳۲، صص: ۳۱-۶۲.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۸۵). *تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان*. تهران: انتشارات سمت.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۱). *نشانه - معناشناسی دیداری*. تهران: سخن.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۴). «مقاومت، ممارست و مماشات گفتمانی: قلمروهای گفتمان و کارکردهای نشانه - معناشناختی آن». *مجله جامعه‌شناسی ایران*. شماره ۱، صص: ۱۱۰-۱۲۸.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۵). *نشانه - معناشناسی ادبیات: نظریه‌ها و روش تحلیل گفتمان ادبی*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی.
- شورچه، محمود (۱۴۰۰). «مفهوم آژانس‌مان» در فلسفه ژیل دلوز و کاربرد آن در جغرافیا». *رشد آموزش جغرافیا*. شماره ۳، صص: ۴-۱۰.
- نامور مطلق، بهمن و منیژه کنگرانی (۱۳۸۸). «از تحلیل بینامتنی تا تحلیل بیناگفتمانی». *پژوهش‌نامه فرهنگستان هنر*. شماره ۱۲. صص: ۷۳-۹۴.
- نجومیان، امیرعلی (۱۳۸۴). *هزارتوی شهر در هزارتوی متن: یک بررسی نشانه-معناشناختی، مقالات دومین هم‌اندیشی نشانه‌شناسی هنر*. تهران: فرهنگستان هنر. صص: ۲۱۳-۲۲۳.
- ون لیوون، تئو (۱۳۹۵). *آشنایی با نشانه‌شناسی اجتماعی*. محسن نوبخت. تهران: علمی.
- هاتفی، محمد (۱۳۹۹). *عبور از گفتمان*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- Azad, O. and Monshizadeh, M. (2015). "The dominant psycholinguistic approach on the process of idiom comprehension". *LRR*. 6(1), 1-20.
- Babak Moin, M. (2015). *Signification as lived experience, the transition from classical semiotics to semiotics with phenomenological perspective*. Tehran: Sokhan [In Persian].
- Dastgheyb, Abdolali. (2007). "Andisheye Gilles Deleuze va falsafeye ou". *Keyhan Farhangi*. 250, 36-43 [In Persian].
- Deleuze, G. and Felix Guattari. (1987). "A thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia", translated by Brian Massumi, University of Minnesota Press.
- Foucault, M. (1977). *The archeology of knowledge*. London, Tavistock.

- Hatefi, Mahammad (2020). *Beyond discourse*. Tehran: Institute for humanities and cultural studies [In Persian].
- Landowski, E. (2010). "Régimes d'espace". *Nouveaux actes sémiotiques. Recherches sémiotiques*. <http://revues.unilim.fr/nas>.
- Namvar Motlagh, B. & Kangarani, M. (2009). "From intertextual analysis to interdiscourse analysis". *Academy of Art*. 12, 73-94.
- Nojournian. Amir Ali. (2006). "Labyrinthine city in labyrinthine text: a semiotic study", proceeding of the second semiotics of arts conference (Tehran: academy of arts, 2006). PP: 213- 223 [In Persian].
- Omazik, M. (2008). "processing of idioms and idiom modifications: A view from cognitive linguistics". *Phraseology An interdisciplinary perspective* edited by Sylvian Granger and Fanny Meunier. John Benjamins publishing company. pp: 67-79.
- Partovi Amoli, M. (2012). *Rishehaye Tarikhiye Amsal Va Hekam*. Tehran: Sanayi [In Persian].
- Raminnia, M. (2015). "Arboreal and Rhizomatic approaches: two ways of creating and reading a literary text". *Adab Pazhuhi*, 9(32), 31-61 [In Persian].
- Rasekh Mahand, M. and Shamseddini, M. (2012). "Semantic classification of idioms: a cognitive look". *Adab Pazhuhi*. 6(20), 11-32 [In Persian].
- Shairi, H. R. (2006). *Semiotic analysis of discourse*. Tehran: SAMT organization [In Persian].
- Shairi, H. R. (2012). *Visual semiotics: Theory and artistic discourse analysis*. Tehran: Sokhan publication [In Persian].
- Shairi, Hamid Reza. (2015). "Discourse resistance, insistence and appeasement: the realms of discourse and its semiotic functions". *Iranian Journal of Sociology*. 16(1), 110-128 [In Persian].
- Shairi, H. R. (2016). *Semiotics of Literature Theories and Practices of Literary Discourse Regimes*. Tehran: Tarbiat modares publication [In Persian].
- Shourcheh, M. (2021). "Mafhume «agancement» dar falsafeye Gilles Deleuze va karborde an dar joghrafia". *Roshd Magazine (Geography)* 3, 4-10 [In Persian].
- Van Leeuwen, T. (2005). *Introducing social semiotics*. Translated by: Mohsen noubakht (1395). Tehran: Elmi publication [In Persian].

